

הקדמה: תרבות חשיבה מהי?

בתי-ספר הם אֶתרי תרבות. לא רק בכך שהם מציגים בפני תלמידיהם את ההישגים האינטלקטואליים הגדולים, אלא גם בזיקתם לקהילה וברוח של מפעל שיתופי שמפעמת בהם. אם תבלו זמן קצר בכיתה כלשהי, תחושו, באופן אינסטינקטיבי, בתרבות מיוחדת של הוראה ולמידה. דבר זה ניכר בדרך שבה התלמידים והמורים מגיבים זה לזה, בציפיותיהם ההדדיות, בדפוסי הדיבור המשותפים, בהבנה המשותפת של מה מקובל, מה מעניין ולמה יש ערך.

טבעי הדבר שלא בכל הכיתות מתקיימת אותה תחושת תרבות: חלק מהכיתות נוקשות, אחרות פתוחות; חלקן מעריכות תשובות, אחרות מעריכות שאלות; אבל בכל כיתה קיימת תרבות כלשהי. היבט זה של החינוך הוא אחד הדברים שהופכים את ההתנסות הבית-ספרית לחוויה שעצמתה רבה יותר מסך כל מרכיביה.

ספר זה עוסק בהוראת החשיבה, ובעיקר בשאלה — כיצד להפוך את תרבות הכיתה לתרבות של חשיבה. המטרה של הוראת החשיבה היא להכין את התלמידים לקראת עתיד של פתרון בעיות יעיל, של קבלת החלטות שקולה, ושל למידה בלתי פוסקת לאורך כל חייהם. ספר זה עוסק בדרכים שבאמצעותן ניתן להשיג מטרות אלה.

ובכן, מדוע להתמקד בתרבות הכיתה? בשנים האחרונות דובר הרבה בשטח החינוך על מיומנויות חשיבה — מיומנויות חשיבה ביקורתית, מיומנויות חשיבה יצירתית, מיומנויות פתרון-בעיות וכדומה. אין ספק שלמיומנויות חשיבה נודעת חשיבות רבה והן חיוניות ביותר. אבל, גם אם רכשתם מיומנויות, עדיין אין הדבר מבטיח שאכן תשתמשו בהן. על-מנת שמיומנויות תהפוכנה לחלק מההתנהגות היום-יומית, יש לטפחן בסביבה מעריכה ותומכת. כפי שמיומנויות מוסיקליות לא תבואנה לידי שימוש בסביבה שאינה מעודדת מוסיקה, כך גם מיומנויות החשיבה נוטות להיחלש בתרבות שאינה מעודדת חשיבה.

תרבות חשיבה

למה מתכוונים כאשר אומרים "תרבות חשיבה"? כללית, המושג "תרבות" מתייחס לכלל דפוסי החשיבה וההתנהגות המאחדים חברי קבוצה מסוימת. הפניית תשומת הלב להיבט התרבותי של קהילה פירושה הצבעה על הדברים המשותפים למרבית חברי הקהילה. לדוגמה, ייתכן שלחברי הקהילה יש שפה משותפת או ניב מקומי משותף, ערכים ואידאליים דומים, מנהגים וציפיות דומים, תחושת זהות, דרכים דומות לפירוש העולם, וכיוצא באלה.

תרבות היא אחד ההיבטים של קהילות לאומיות גדולות, כמו התרבות הצרפתית, תרבות ההוטנטוטים, או התרבות המקסיקנית. אבל תרבות יכולה גם להיות אחד ההיבטים של קהילות קטנות יותר, שאת חבריהן מאחדים גורמים שאינם שייכים לתחום הגזע או הגיאוגרפיה. לדוגמה, ניתן לדבר על תרבות הנוער, תרבות החינוך, תרבות העיר-הקטנה באמריקה, או תרבות איסוף מכוניות עתיקות. לדבר על **תרבות חשיבה** כיתית פירושו להתייחס אל הסביבה הכיתתית שבה חוברים יחד כוחות השפה, הערכים, הציפיות וההרגלים במטרה לחזק ולטפח את מפעל החשיבה הטובה. בתרבות הכיתה החושבת, רוח החשיבה הטובה שוררת בכול; קיימת תחושה של "כולם עושים זאת", שכולם, כולל המורה, מתאמצים להיות חושבים, חקרנים, בעלי דמיון, ושהתנהגות זו זוכה לתמיכה של סביבת הלמידה.

שישה ממדים של תרבות חשיבה

ספר זה בוחן שישה ממדים של חשיבה טובה, ומציע דרכים להוראתם במסגרת גישה מבוססת-תרבות. שישה ממדים אלה הם:

1. שפת חשיבה
2. נטיות חשיבה
3. ניהול מחשבות
4. רוח אסטרטגית
5. ידע מסדר גבוה
6. העברה.

שפת חשיבה מתייחסת למונחים ולמושגים שבהם משתמשים בכיתה כדי לדבר על חשיבה, ולדרך שבאמצעותה השפה שבה משתמשים. המורה ותלמידיו בכיתה יכולה לעודד ולפתח חשיבה ברמה גבוהה.

נטיות חשיבה מתייחסות לעמדות של התלמידים, לערכים, ולהרגלים הקשורים בחשיבה, ולמה שסביבת הכיתה מסוגלת לעשות על-מנת לעודד דפוסיים פוריים של התנהגות אינטלקטואלית.

ניהול מחשבות (מכונה לעתים בשם "מטאקוגניציה") מתייחס לחשיבת התלמידים על תהליכי חשיבתם הם, ולתשובה לשאלה — כיצד תרבות הכיתה יכולה לעודד תלמידים לשלוט בחשיבתם כך שתהיה יצירתית ויעילה יותר.

רוח האסטרטגית היא גישה מיוחדת הזוכה לעידוד בכל תרבות של חשיבה; היא הדוחפת תלמידים לגבש אסטרטגיות חשיבה ולהשתמש בהן בתגובה לאתגרי חשיבה ולמידה.

בידע מסדר גבוה מתכוונים לכל מה שהוא מעבר לידע העובדתי של החומר; כאן מתמקדים בידע ובידיעה הקשורים לדרכים לפתרון בעיות, לשימוש בהוכחות ובראיות ולעריכת חקירות בדיסציפלינות שונות.

העברה היא יישום של ידע ואסטרטגיות הנובעים מהקשר אחד — בהקשר אחר. בהעברה מתעניינים גם בחיבורים בין תחומי-ידע שונים.

הוראת החשיבה:

גישת ה"תְּרָבוּת" (enculturation)

הוראה מבוססת-תרבות, או "תְּרָבוּת", כוללת טכניקות הוראה השונות מעט מהטכניקות "מבוססות-הנושא" שבהן משתמשים כדי להנחיל לתלמידים ידע עובדתי — על השיטה המטריית, על הסחר של סין במאה התשע-עשרה וכדומה.

חשבו על תרבות כלשהי שאתם מהווים חלק ממנה — תרבות המשפחה המורחבת, תרבות אתנית, תרבות סביב עניין כלשהו, כגון איסוף מכוניות עתיקות או ריקודי עמים. את תהליך התרבות אל תוך כל אחת מן הקהילות האלה מאפיינות ארבע דרכים מרכזיות:

בראשונה, אתם חשופים ל**דגמים** (מודלים) של התרבות — לאנשים שבאים "מתוך" התרבות, או למומחים העוסקים בסוגי הפעילויות המרכזיות של אותה התרבות. דגמים תרבותיים מספקים דוגמאות או המחשות. לדוגמה, דגם תרבותי של משפחה מורחבת יהיה בן משפחה המתנהג בצורה משפחתית (כגון אח או אם); דגם של תרבות חשיבה יהיה דוגמה של מישהו או משהו הממחיש התנהגויות חשיבה טובות.

דרך שנייה שבאמצעותה מתרחש תרבות היא על-ידי **הסברים**: מישהו או משהו מסביר בצורה ישירה נקודת מפתח של ידע חשוב באותה תרבות. למשל, בתרבות של ריקודי עמים ייתכן שתלמדו מספר צעדי ריקוד

(המלווים, כנראה, בדגמים של ריקודי עמים — מודגמים על-ידי רקדנים). הסבר במסגרת תרבות החשיבה עשוי לכלול הסבר ישיר של טקטיקת חשיבה ספציפית (כמו, למשל, הטקטיקה של סיעור-מוחות), או הקנייה של מידע חשוב המתייחס לחשיבה טובה (מידע על מושג ה**הוכחה**, לדוגמה).

הדרך השלישית שבה מתרחש תְּרָבּוּת היא באמצעות **אינטראקציה** עם חברים אחרים בקהילה התרבותית. לדוגמה, שיחה עם מומחים למכוניות היא דרך טובה להיכנס לתרבות אספני המכוניות. בתרבות חשיבה, האינטראקציה כוללת חשיבה ביחד עם אחרים — כגון עיסוק בחברותא בפתרון בעיות, השתתפות בדיונים מכווני-חשיבה וכדומה.

לבסוף, תְּרָבּוּת מתרחש גם באמצעות **משוב**. משוב מתרחש כאשר חברי קהילה מספקים מידע הערכתי או מתקן בנוגע להתנהגותם של אנשים אחרים באותה קהילה. משוב יכול להיות מפורש ופתוח, למשל, באמצעות ביקורת גלויה; או סמוי ומעוגן בערכים ובמסורות. משוב במסגרת של תרבות חשיבה מתרחש כאשר אנשים מקבלים מסר חיובי או שלילי מן התרבות על-אודות תהליכי החשיבה שלהם. דוגמאות למשוב כזה הן שבח של מורה לתלמיד שהביא נימוקים משכנעים לנקודת מבט מסוימת, או הערות של חברים לכיתה בנוגע לנקודות החזקות והחלשות של פתרון שתלמיד הציע לבעיה. משוב כולל גם את ההערות והמבחנים המקובלים, כי התלמידים נוטים לקבל דברים אלה כשיפוט של ביצועיהם האינטלקטואליים שיש לו חלק בעיצוב התנהגותם.

אחדות מצורות ההערכה המקובלות אכן מעבירות משוב מועיל — הערכות הכוללות מידע המסייע לתלמידים להעריך מחדש ולשפר את עבודתם. אבל לעתים צורות הערכה מקובלות אינן מצליחות להעביר משוב מועיל באשר לדרך החשיבה של התלמידים: הן פשוט שופטות את חשיבת התלמידים כנכונה או כלא-נכונה, מבלי להבהיר מה נכון ומה אינו נכון בחשיבה זו. בתרבות חשיבה, על המשוב לספק מידע ולהתרכז באופן הלמידה; כלומר, עליו לספק לתלמידים מידע מועיל על התנהגותם החשיבתית — מידע שיסייע בידם ללמוד כיצד לחשוב טוב יותר.

לסיכום, בכיתה החושבת מתקיימים ארבעה כוחות רבי-עוצמה: דגמים, הסברים, אינטראקציה ומשוב. כיצד פועלים כוחות אלה במונחים של ששת ממדי החשיבה שהזכרנו קודם? הנה דוגמה:

כזכור, את אחד מששת ממדי החשיבה הטובה כינינו בשם "הרוח האסטרטגית". כחלק מטיפוח הרוח האסטרטגית של התלמידים נלמד אותם להשתמש באסטרטגיות חשיבה כאשר הם נתקלים באתגרי חשיבה חשובים — כמו, למשל, קבלת החלטות. תארו לעצמכם מורה בכיתה ו' הרוצה לטפח את הרוח האסטרטגית של תלמידיה, ולשם כך היא עוזרת להם לחשוב בצורה אסטרטגית על אופן קבלת החלטות.

הדבר הראשון שהיא יכולה לעשות הוא להסביר לתלמידים בבהירות את החשיבות של קבלת החלטות בדרך אסטרטגית (הכוח התרבותי:

הסבר). כדי להפיח חיים בהסבר, היא מתארת את המצב שבו היא עצמה השתמשה באסטרטגיה לקבלת החלטות כדי להחליט איזו מכונית לקנות (הכוח התרבותי: דגמים).

לאחר מכן היא מלמדת את התלמידים אסטרטגיה פשוטה לקבלת החלטות, כזו המלמדת אותם לחפש אחר אפשרויות יצירתיות, ולשקול נימוקים בעד ונגד בחירתן. היא מסבירה כל שלב של האסטרטגיה, ומציירת דגם של השיטה על הלוח (הכוח התרבותי: הסבר ודגמים).

לבסוף, היא מבקשת מהתלמידים לעבוד בקבוצות של שלושה ולהשתמש באסטרטגיה לקבלת החלטות כדי לחשוב על מהלך קבלת החלטה מסוימת בהיסטוריה האמריקנית: ההחלטה של המתיישבים לזרוק תה לים בנמל בוסטון. "שוחחו ביניכם כאילו אתם המתיישבים", היא אומרת, "מהן האפשרויות העומדות בפניכם? באלו מהן תוכלו לבחור? מדוע?" (הכוח התרבותי: אינטראקציה). בעוד התלמידים עובדים, היא עוברת בכיתה, מייעצת ומעודדת (הכוח התרבותי: משוב).

דוגמה זו ממחישה גישה פרונטלית, בעיקרה, לטיפוח החשיבה: שיעור ישיר, הרוותם את ארבעת הכוחות התרבותיים. אבל תרבות היא דבר רחב הרבה יותר, לא רק עניין לשיעורים מקריים — אלא דרך ההתרחשות של מכלול האירועים. בהיותה מודעת לכך, המורה שלנו אינה עוצרת כאן, או אחרי שניים או יותר שיעורים נוספים בקבלת החלטות ובהיסטוריה; היא עובדת על המשך קיומה של הרוח האסטרטגית באשר לקבלת החלטות:

- היא תולה קְרָזָה ובה רעיונות מפתח על אודות קבלת החלטות (הכוח התרבותי: הסבר).
- כאשר נקרות בדרכה הזדמנויות, היא מסבירה וממחישה גישות אסטרטגיות לקבלת החלטות הנוגעות לאירועים היסטוריים — למשל, הטלת הפצצה האטומית הראשונה (הכוחות התרבותיים: הסבר ודגמים).
- היא מעודדת קבלת החלטות אסטרטגיות במסגרת הכיתה כולה ("הבה נשתמש באסטרטגיה כדי להחליט על מסלול הטיול השנתי"), במסגרת קבוצות קטנות ("החליטו בדרך אסטרטגית איזה נושא הייתם רוצים לחקור"), ובמסגרת יחידנית ("כל אחד ירשום מספר אפשרויות ויקבל החלטה אסטרטגית לגבי הנושא לחיבור שיכתוב"), כל זאת בכל המקצועות הנלמדים (הכוח התרבותי: אינטראקציה).
- היא משתפת תלמידים בהחלטות על הנושאים שילמדו, משתפת אותם במחשבותיה וחושבת באופן אסטרטגי ביחד אתם (הכוחות התרבותיים: דגמים ואינטראקציה).
- מדי פעם היא נותנת לתלמידים משוב ישיר על התהליך: האם הם הביאו בחשבון אפשרויות רבות ומגוונות? האם גיבשו את הנימוקים לאפשרויות שהציעו? (הכוח התרבותי: משוב).

- היא מייעצת לתלמידים באשר לתהליך החשיבה — "ייתכן שעלינו לחפש כאן אחר אפשרויות נוספות" — ייעוץ כזה מיידע אותם באמצעות הכוונה מחדש, ולא באמצעות ביקורת (הכוח התרבותי: משוב).

כל זה אינו מתרחש בבת-אחת ולא כל הזמן במקצוע מסוים. זה קורה מפעם לפעם, באופן מזדמן ובדרכים מגוונות. באמצעות שיטות כאלה המורה שלנו מנסה לקיים את הרוח האסטרטגית סביב קבלת החלטות. דוגמאות דומות לכל אחד מששת ממדי החשיבה, שבהן דנים בטיפול החשיבה של התלמידים במונחים של ארבעת הכוחות התרבותיים, מתוארות במקומות רבים בספר זה*.

כיצד מאורגן הספר

קוראים שכבר עברו על תוכן הספר יודעים שהפרקים בו מאורגנים בזוגות. לגבי כל ממד חשיבה, מספק הפרק הראשון סקירה והסבר לרעיונות הבסיסיים של הממד, והפרק שאחריו מספק "תמונות של עבודה מעשית" — דוגמאות והמחשות של יישום בכיתה עבור אותו ממד חשיבה. למורים המעוניינים ליישם חלק מהרעיונות בכיתותיהם — פרקי תמונות העבודה המעשית מציעים גם הנחיות להוראה. קוראים שאינם מעוניינים כרגע בשיטות הנחיה מסוימות יכולים לדלג על חלקים מפרקים אלה.

* כמו כן ראו מאמרים העוסקים בהרחבה בנושאים אלה ב"חינוך החשיבה", אוגדן 1995, אוגדן 1996, הוצאת מכון ברנקו וייס, ובאסופה של ד' פרקינס ועמיתים "נופי החשיבה", בהוצאת מכון ברנקו וייס, 1997.